Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 15, Sayı: 2, Sayfa: 379-384, ELAZIĞ-2005

ELAZIĞ/BAHÇECİK YAZITI VE URARTU EYALET SİSTEMİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

The Inscription of Elazıg/Bahçecik and Some Observations About Urartian Province System

Veli SEVİN

Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Van.

velisevin@yahoo.com

ÖZET

Palu-Kovancılar-Mazgirt-Elazığ bölgesi, başka bir ifadeyle Fırat'ın doğu kesimi Urartu Krallığı döneminde büyük bir önem taşıyordu. Bölge başkent Tuşpa'dan atanan valilerce yönetilmiştir.

1987 yılında Elazığ-Karakoçan Bahçecik Köyü'nde yeni bir Urartu yerleşme yeri tesbit edilmiştir. Bu yerleşmede 1990'da bir Urartu yazıtı ele geçmiştir. Yazıt yöredeki yerleşme, idari birimler ve bazı eyalet yöneticilerinin isimlerini vermektedir. Alzi adını taşıyan eyalette Titia, Zaia ve Siplia adlı idarecilerin isimleri kaydedilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yazıt, Urartu, Eyalet, Alzi.

ABSTRACT

Palu-Kovancılar-Mazgirt and Elazığ region, namely the eastern side of Euphrates river, was very important in the period of Urartu Kingdom. The region was managed by administrator who had been settled by Capital Tushpa.

A new Urartian settlement had been discovered in Elazığ-Karakoçan-Bahçecik Village in 1987 and a new Urartian inscription had been discovered in this new settlement in 1990. This inscription gives information about settlements and administrative units and names of administrators of region.

As the names of administrators of Alzi Province Titia, Zaia and Siplia had been written on this inscription.

Key Words: Inscription, Urartu, Province, Alzi.

1987 yılında Elazığ ilinin Karakoçan ilçesine bağlı Bahçecik köyünde yeni bir Urartu yerleşme yeri saptandı (Sevin 1988a; 1988b; 1989;1991). Burası Bingöl'ün 35 km. güneybatısında ve ünlü Urartu merkezi Palu'nun (eski Şebeteria) 30 km kadar kuzeydoğusundadır. Kalıntılar ise köyün hemen kuzeyindeki alçak bir sırt üzerinde ve eteklerindedir. 500 m. kadar kuzeydoğusunda Demir Çağ tabakaları içeren bir höyük (Bahçecik I) yükselir (Sevin 1987: 8, res. 22/1-7). Bahçecik Urartu yerleşmesinde, sırt üzerine kurulmuş, 63 X 10 m. boyutlarında, dikdörtgen planlı bir yapı dikkati çeker. Çeşitli mekanlara bölünmüş bulunan bu yapı plan olarak Urartu konaklama istasyonları/kervansaraylarına benzer. Burası, gerçekten de Bingöl ve Palu üzerinden Fırat kıyılarına doğru uzanan önemli bir karayolu sisteminin üzerindeki konumuyla bir kervansaray/menzilhane olabilecek özelliklere sahiptir (Sevin 1988a; 1988b; 1989; 1991). Nitekim 1985-1987 yılları arasında bu satırların yazarı tarafından saptanıp incelenmiş bulunan bu yol üzerinde her 25-30 km.de bir Urartu kervansarayları ya da menzilhanelerinin varolduğu belirlenmiştir (Resim 1-4). Günümüze yalnızca taş temelleri ulaşabilmiş olmakla birlikte, dikdörtgen planlı bu yapı da daha önce Urartu uygarlığından bilinenlere benzemektedir. Söz konusu yapının 100-150 m. kadar güneyindeki düzlükte, iri taşlara oyulmuş, üzerinde "V" harfine ve "?" işaretine benzeyen bazı işaretler bulunan ve Urartu kültürüne özgü kaya parçaları dışında başka bir kalıntı görülmez (Resim 5). Böylelikle Bahçecik'in Urartular döneminde bir yerleşme yeri olarak kullanıldığı belirlenmiştir.

Bahçecik köyünde 1990'lı yılların başlarında Elazığ Müzesi uzmanları bir Urartu yazıtının varlığını saptadılar. Bazalt bir dikdörtgen blok üzerine Urartu çivi yazısıyla yazılmış bulunan bu kitabe modern bir köy evinin duvarı üzerinde ikincil malzeme olarak (şpolyen) kullanılmıştı. Bugün Elazığ Müzesi'ne taşınmıştır (Resim 6)[1]. Alt sağ yanı ve en alt bölümü kısmen kırık olan blok 59 cm. yüksekliğinde, 90 cm genişliğinde ve 30 cm. kalınlığındadır. Üzerinde 12 satır Urartu çivi yazısı bulunmaktadır. Satır aralıkları 4.5 cm'dir. 7.- 12. satırlar kısmen kırıktır. İlk satırda yazılı bulunan Urartuca "*i-ni Esu-si-e*" yani "bu su-si evi" ifadesinden, söz konusu bazalt bloğun, muhtemelen kule biçimli bir tapınağın cephesine ait olduğu açıktır. Bu türde bir Urartu tapınağının en güzel örneği Van yakınlarındaki Çavuştepe Kalesi'nde görülebilir.

Yazıtın çevirisi:

[1] Eserin müzeye naklini sağlayan müze eski müdiresi, değerli dostum Ülker Ardıçoğlu'na teşekkürü zevkli bir görev sayarım.

Efendi Haldi'ye

Argişti oğlu Sarduri bu susi ve hem de kaleyi kusursuz olarak inşa ettirdi.

Sarduri söyler ki: Vali Zaia(ni)'yi Melitene kentine kadar,Qu(maha) kentine kadar, Ar(me) ülkesinin Nihiria kentine kadar (ve) *Haşime ülkesine kadar yönetici olarak atadım.*

Haldi'nin büyüklüğüyle ?.....

Anlaşılacağı üzere, Urartu çivi yazısıyla kaleme alınmış olan kitabe esas olarak Elazığ'ın Bahçecik köyü yöresinde, Argişti oğlu Sarduri yani Urartu kralı II. Sarduri (M.Ö. 760-730) döneminde "Sardurihinili" adıyla yeni bir kale kurulduğunu; baş tanrı Haldi için bir tapınak inşa edildiğini ve ülkenin batı/güneybatı ucundaki bir eyalete yeni vali atandığını anlatır. Burada karşımıza, modern bir köy evinin temelinde kullanılmış olan bazalt yazıtın buraya nereden taşınmış olduğu sorunu çıkmaktadır. Çünkü Bahçecik'teki kalıntıların Sardurihinili adını taşıyan bu kentle ilişkili olması hemen hemen imkansız gibidir. Bu türde alçak ve küçük bir tepe üzerine bir Urartu kule tapınağının inşa edilmiş olması mümkün değildir. Zaten tepedeki mimarlık kalıntıları da böyle bir tapınaktan çok yalnızca bir konaklama istasyonunun varlığına işaret etmektedir. Yukarıda belirtildiği üzere, Bahçecik yalnızca bir konaklama istasyonu/kervansaray görünümündedir. Kral adları taşıyan Urartu resmi yazıtları ise hemen hemen daima büyük idari ve askeri merkezler civarında bulunmaktadır. Bu nedenle bazalt bloğun Bahçecik köyüne yakındaki bir başka yerden taşınmış olması mümkündür. Ancak, bugünkü bilgilerimize göre, bu yörede Palu Kalesi dışında, başkaca büyük bir Urartu tesisinin varlığı henüz saptanabilmiş değildir. Buna karşılık önemli yollar üzerindeki, Bahçecik'tekine benzer bazı konaklama istasyonlarının büyük kalelerin yakınına inşa olunduğu bilinmektedir. Van-Çavuştepe ve onun 500 m. kadar batısındaki Çermik buna en iyi örnektir (Erzen 1978: 29, res. l3; Sevin 1989). Bu nedenle ileriki yıllarda Bahçecik yöresi ve yakın çevresinde henüz belirlenmemiş önemli bir Urartu kalesinin keşfi pek sürpriz sayılmamalıdır.

Bahçecik yazıtında, batıda Melitene (Malatya-Arslantepe)'den başlayıp güney ve güneydoğuya doğru uzanan bir kısım ülke ve kent adları geçmektedir. Bunlardan en iyi bilineni, Malatya yakınlarındaki Arslantepe ile eşitlenen Melitea-Melitene'dir. Yazıtta, ne yazık ki kırık olarak geçen, Qu.....ülkesinin adı olasılıkla "Qumaha" olarak tanımlanabilir. Bu da Adıyaman bölgesindeki, başkenti Samosata (Samsat) olan ve Klasik Çağ'da Kommagene denen krallığın Urartular dönemindeki adıdır. Daha sonra anılan Arme ülkesi ve Nihria kentinin Diyarbakır civarında ve Dicle nehrinin kuzeyinde yer aldığı düşünülebilir. Sami kökenli Aramiler'e ait şehir devletlerinin yayıldığı bölgede yer alan

bu ülke ve krali kenti Nihria'nın Diyarbakır'ın kuzeydoğusunda, Güneydoğu Toroslar'ın güney etekleri üzerindeki Ergani ve Hazro arasına lokalize edilmesi mümkündür.

Bahçecik yazıtı, eski Van Şehri'ndeki Surp Pogos Kilisesi'nde bulunmuş Urartu kitabesi (UKN no. 156) ile Kömürhan'daki, şimdi Karakaya Baraj Gölü'nün suları altında kalmış olan, Habibuşağı/İzoğlu kayalıklarına kazılmış (van Loon 1974) yazıtla aynı zamanda, Van Kalesi'nin kuzeydoğu ucundaki, aynı krala ait Analıkız-Hazine Kapısı yazıtından önce kaleme alınmış olmalıdır. Bu yazıtlarda Urartu kralı II. Sarduri Malatya Krallığı'na ait, Fırat'ın doğusundaki Hazani, Yaurahi, Tumeişki, Wasini, Maninui, Aruşi, Qulbitarrini, Taşe ve Meluiani adlı 9 kaleyi ele geçirdiğini ve Fırat'ı geçen ilk kral olma onurunu kazandığını anlatır. Urartu kralı II. Sarduri'nin M.Ö. VIII. yüzyılın ortalarına doğru Malatya kralı Hilaruada'yı tam bir denetim altına alması ile sonuçlanan bu seferden sonra, Fırat'ın Malatya'ya karşı olan doğu kıyıları, Habibuşağı/İzoğlu (eski Tumeişki, Klasik Tomisa), Kaleköy, Maltepe, Haroğlu ve nihayet Harput gibi irili ufaklı karakollarla güçlendirilmişti (Sevin 1987; 1988a; Köroğlu 1996: 24 vd). Nitekim Van Kalesi'ndeki Hazine Kapısı yazıtında Malatya'dan hiç söz edilmeden daha güneyde, Fırat'ın batı kıyısı üzerindeki Qumaha (Klasik Kommagene) ülkesine ilk kez gidildiği, göl kıyısındaki Halpa (Adıyaman-Gölbaşı yöresi) ile Wita ve Parala gibi kentlerin ele geçirildiği; Kummuhu (Kommagene) kralı Kustaspili'nin haraca bağlandığı anlatılır (UKN no. 155). Anlaşıldığına göre Bahçecik yazıtı kral II. Sarduri ve müttefiklerinin Asur hükümdarı III. Tiglathpileser (M.Ö. 745-727) karşısında M.Ö. 743 yılında aldıkları büyük yenilgiden önceki, Urartu gücünün doruk noktasında olduğu bir zamanda yani M.Ö. VIII. yüzyılın ortalarında kaleme alınmıştır.

Yazıtın ilginç yönlerinden biri de, Zaia(ni) adıyla yeni bir Urartu eyalet valisinden bizzat söz edilmesi ile görevlendirildiği eyaletinin sınırlarının çizilmiş bulunmasıdır. Urartu Krallığı'nın genellikle merkezden atanan valilerce yönetilen bir eyalet sistemine sahip olduğu bilinmekle birlikte, resmi Urartu yazıtlarında, hükümdarın gücü ile Devletin gücü özdeşleştirilmiş olduğundan, kral dışında şahıs adlarının kullanımı yok denecek kadar azdır. İlginçtir ki, yine bu bölgeye ya da biraz daha kuzeyine II. Sarduri'nin dedesi Minua (M.Ö. 810-785/80) tarafından Titia adlı bir vali atandığını bilmekteyiz (Schaefer 1973/74). Titia'nın eyaleti hakkında fazla bilgi yoksa da, bu eyaletin en azından, Minua'nın kazdırtmış olduğu Palu yazıtında belirtilen Huzana (Hozat civan) ve Supa (Klasik Sophene) yani bugünkü Elazığ bölgelerini kapsamış olması mümkündür (Resim 6). Üzerinde vali Titia'nın adı bulunan Urartu yazıtı, Bahçecik'in ancak 30 km. kadar kuzeybatısındaki Bağın'dan gelmektedir. Bu durumda Titia ile Zaia adlı valilerin aynı eyaleti mi, yoksa farklı eyaletleri mi yönettikleri sorunu ile karşı karşıyayız.

Gerek Bağın ve gerekse Bahçecik'in hemen güneyinde, Arsania (Murat) Irmağı kıyısında, Urartu kralı Minua (M.Ö. 810-785/80) döneminden beri büyük bir Urartu merkezi olduğu anlaşılan Palu kalesi yer almaktadır. Kalıntılar buranın önemli bir eyalet merkezi olduğuna işaret etmektedir. Özellikle kayalığın çok dik olan kuzeybatı yüzüne kazılmış bulunan anıtsal kaya mezarları burada soylu-yönetici bir sınıfın varlığının en açık kanıtlarıdır (Sevin 1994) (Resim 6-7). Bu durumda, eğer Bahçecik ve Karakoçan civarında bir başka büyük Urartu merkezi yoksa, gerek Titia ve gerekse Zaia'nın Palu'da oturmuş valiler oldukları düşünülebilir. Bununla birlikte Urartular'a ait Bağın Kalesi ile Munzur suyu üzerinde, Tunceli'ye bağlı Burmageçit köyündeki kale ve buradaki tahrip edilmiş bir oda-mezardan ele geçirilen Minua yazıtIı tunç eserler (Yıldırım 1989; 1991; Belli 1993) Titia için daha kuzeybatıdaki farklı bir eyalet merkezine de işaret ediyor olabilirler. Gerçekten de bu yörede yeni kurulan kentin adının Sardurihinili olarak belirtilmiş olması ilk ihtimalin pek mümkün olmadığına işaret ediyor gibidir. Çünkü Palu kayalıkları üzerine Minua'nın kazdırtmış olduğu Urartuca yazıtta ülke ve kent beraberce Şebeteria olarak adlandırılmıştır (Resim 6). Bu durumda Urartu ülkesinin batı ucunda birbirine yakın birkaç sınır eyaletinin var olmuş alabileceği ihtimali akla gelmektedir. Ancak Urartu eyalet sistemi hakkında fazla bir şey bilinmediğinden bu konuda şimdilik daha ileri bir öneride bulunmak doğru olmaz. Buna karşılık Urartu idare sisteminde kral Minua'dan torun Sarduri'ye değin geçen 20-30 yıllık sürede Urartu eyalet yönetimi ve sınırlarında yeni düzenlenmelere gidilmiş olabileceğidir. Nitekim gerek güneydeki Asur İmparatorluğu ve gerekse Urartu Devleti'nde zaman içinde bazı idari reformlara gidildiği ve hatta yeni eyaletlerin kurulup, bazılarındaysa sınır düzenlemelerine gidildiği bilinmektedir (Zimansky 1985:91). Bu durumda, eskiden Şebeteria denen eyalet ve şehrin adının II. Sarduri'nin yeni reformlarından sonra Sardurihinili'ye (Sarduri'nin Şehri) çevrilmiş olması imkan dışı değildir.

Hangi ihtimal olursa olsun şurası açıktır ki, Bahçecik yazıtında geçen yeni kurulmuş Sardurihinili büyükçe bir eyaletin başkentiydi. Nitekim yazıtta açıkça Urartu ülkesinin güneybatı ucundaki bir eyaletin sınırları çizilmiş gibidir. Bu eyalet batıda Malatya-Adıyaman'dan Diyarbakır'ın kuzeyine doğru uzanan bir alanı kapsamaktadır. Bu eyaletin, Asur casus raporlarında adı anılan Urartu eyaleti Alzi ile eşitlenmesinin mümkün olduğunu düşünüyorum. M.Ö. VIII. yüzyılın sonlarında Siplia (ABL no. 444) adlı bir vali tarafından yönetildiği bilinen bu eyaletin başkenti de, Urartu kralı II. Sarduri döneminde Sardurihinili adını almış olan Palu olmalıdır. Böylelikle hakkında çok şey bilinmeyen Urartu eyaletlerinin genişlikleri konusunda ilk kez somut bir bilgiye sahip olunmaktadır. Bahçecik yazıtı bu nedenle ayrı bir öneme sahiptir.

Sonuç olarak şunu söylemeliyiz ki, Osmanlı Dönemi'nde bir bölümüne "Çar Sancak" denen Palu-Kovancılar-Mazgirt-Elazığ yöresi, yani Malatya'ya komşu olan Fırat'ın doğu kesimi Urartu Krallığı döneminde büyük bir önem taşıyor ve başkent Tuşpa (Van)'dan atanan valilerce yönetiliyordu. Alzi adını taşıyan bu eyalette görevlendirilen valilerden üçü, sırasıyla *Titia, Zaia* ve *Siplia* adlarını taşıyordu. Yazıtlarda vali adlarının özellikle belirtilmiş oluşu Urartular için istisnai bir durumdur ve bölgenin idari açıdan taşıdığı büyük önem ile ilişkili olmalıdır.

KAYNAKÇA

ABL: Harper, R.F. 1892,1914: *Assyrian and Babylonian Letters* 1-9, Chicago.

Belli, O. 1993: 'Der beschriftete Bronzehelm des Königs Menua aus der Festung Burmageçit bei Tunceli", *Aspects of Art and Iconography; Anatolia* and *its Neighbors, Studies in Honor of Nimet Özgüç* (yay.haz. M. *J.* Mellink *et al*), Ankara, 61-67.

Erzen, A. 1978: *Çavuştepe* 1, Ankara.

Köroğlu, K. 1996: *Urartu Krallıgı Döneminde Elazığ (Alzi) ve Çevresi,* Istanbul.

Schaefer, H. P. 1973-74: "Zur Stele Menuas aus Bağın (Balin)", *Istanbuler Mitteilungen* 23/24, 33-37.

Sevin, V. 1987: "Elazığ-Bingöl İlleri Yüzey Araştırması 1986", *V. Araştırma Sonunçlan Toplantısı* II, Ankara, 1-44.

Sevin, V. 1988a: "Elazığ-Bingöl Yüzey Araştınnası", *VI. Araştırma Sonunçlan Toplantısı* II, Ankara, 451-500.

Sevin, V. 1988b: "The Oldest highway between the regions of Van and Elazığ in Eastem Anatolia", *Antiquity* 62, 547-551.

Sevin, V. 1991: "The Southwestward Expansion of Urartu: New Observations", *Anatolian Iron Ages II* (yay.haz. A. Çilingiroğlu, D. H. French), Oxford, 97-112.

Sevin, V. 1994: "Three Urartian Rock-cut Tombs from Palu", *Tel Aviv* 21, 58-67.

UKN: Melikishvili,G.A. *Urartskie Klinoobraznye Nadpisi*, Moskwa

Van Loon, M. N. 1974: "The Euphrates Mentioned by Sarduri II of Urartu", *Anatolian Studies Presented to H.* G. *Güterbock on the occasion of his 65th Birthday,* (yay.haz. K. Bittel *et al*), Istanbul, 187-194.

Yıldırım, R. 1989: "Elazığ Müzesinde Bulunan Birkaç Urartu Kılıcı", *Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler)* 3(2), 279 vdd.

Yıldırım, R. 1991: "Urartian Belt Fragments from Burmageçit", *Anatolian Iron Ages* 2 (Yay.haz. A.Çilingiroğlu, D.French), Oxford 1991: 131 vdd.

Zimansky, P. E. 1985: Ecology and Empire: The Structure of the Urartian State, Chicago.